

FIGYELŐ

Jubileumi könyv- és nyomdatörténeti szimpózium legrégibb folyamatosan működő nyomdánkról. 450 éves a Debreceni Nyomda. Debrecen, Kölcsey Központ, 2011. május 16. Nagyszabású, színvonalas ünnepségsorozattal ünnepelhetjük meg a Debreceni Nyomda (ma Alföldi Nyomda Zrt.) 450 éves évfordulóját. Az 1561-ben létrejött nyomda kezdetben az egyház, majd a város felügyelete alatt működött. A kolozsvári tipográfia mellett a legtöbb magyar nyelvű kiadvány ebből a műhelyből került ki. Első nyomdása Huszár Gál volt, akit olyan neves tipográfusok követtek, mint például Török Mihály, Hoffhalter Rudolf, Csáktornyai János, Rheda Pál, Vincze György, Miskolczi Csulyak Ferenc, Viski Pál, Margitai István.

A debreceni Kölcsey Központ adott helyet a „Nem pusztán üzletképpen ... tartatott»: 450 éves a Debreceni Nyomda” című könyvtörténeti kiállításnak, amelyen a 16. századtól a 21. századig megjelent kiadványokból válogattak a szervezők. A kiállítást megnyitók (Kósa Lajos polgármester; György Géza, az Alföldi Nyomda vezérigazgatója; Gáborjáni Szabó Botond, a Nagykönyvtár igazgatója) mindegyike kiemelte a nyomda szerepének jelentőségét mind a művelődéstörténetben, mind a város életében. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti Munkabizottsága ez alkalommal Debrecenben tartotta kihelyezett ülését, így ennek tagjai is részt vehettek a nap rendezvényein.

A délután folyamán került sor a nyomdászattörténeti konferenciára. Az előadók a Debreceni Nyomda egy-egy korszakát, kiadványait, s az itt dolgozó nyomdászok tevékenységét mutatták be a legkülönbözőbb szempontok szerint. A szervezők a konferencia kezdetekor nagy örömmel ajándékozták meg a résztvevőket, amikor a kezükbe adták az előadásokból összeállított szép kiállítású tanulmánykötetet: *Jubileumi könyv- és nyomdatörténeti szimpózium legrégibb folyamatosan működő nyomdánkról. Tanulmánykötet.* (Szerk.: ZENTAI Csilla. Debrecen, 2011. Alföldi Nyomda Zrt. Méliusz Műhelye). Az ünnepség alkalmából egy másik kiadvány is megjelent: *Méliusz Juhász Péter: A Szent Pál apostal levelenec, mellyet a colossabelieknec irt, predicacio szerent valo magyarazattya (Debrecen, 1561)*, s ehhez kapcsolódóan Incze Gábor 1937-es szövegolvasatának kiadása Révész Imre tanulmányával. A facsimile kiadások több szempontból is jelentősek. Egyrészt hozzáférhetővé teszik a ritka műveket, másrészt pedig új lendületet adhatnak a kutatásoknak.

Ez utóbbira volt példa Oláh Szabolcs előadása: „Nyomtatvány, prédikáció és isteni szó – az első debreceni kiadványok eszmetörténeti háttéréről”. Meliusz Juhász Péter magyarázata a Kolossébeliekhez az első, teljes egészében Debrecenben nyomtatott könyv volt (1561, Huszár Gál kiadása). Pál levelét Meliusz valószínűleg 1560-ban elmondott prédikációiban, élőszóban magyarázta; így a könyv megjelenésekor egy vitatérbe érkezett. E mű több szempontból is izgalmas írás, melynek alapos megismeréséhez szövegszintű vizsgálatra van szükség. Az előadó többek között azt a kérdést vizsgálta, hogy mit találtak jelentősnek Pál apostol leveleiben az azokat magyarázó teológusok, s hogyan próbálták meg egyesek kettéválasztani Krisztus emberi és isteni természetét. Szent Pál leveleinek számos kiadása, kommentárja volt a 16. században. A középpontban álló kérdés Krisztus

emberi és isteni természetének szétválasztása volt. A választóktól függően eltérő krisztológiai és úrvacsorai tanítások adódtak; ennek megfelelően a reformált egyházban az úrvacsorának eltérő liturgiái és formái alakultak ki. Melius magyarázatában azzal kapcsolódik a helvét felfogáshoz, hogy a mennybe felment Krisztus testét bizonyos helyhez köti. Művével Debrecenben nagy nyilvánosságot nyert, s hivatkozhatóvá vált a Heinrich Bullinger krisztológiájára épülő úrvacsoratan. Az előadó szavaival: ezzel a „tettével Melius markáns ellenpontot jelenített meg a zwingliánus krisztológiai álláspontra épülő úrvacsoratanal szemben.” Melius prédikációiban Krisztus megosztott személye (isteni és emberi természet értékkülönbsége a megváltás művében) mellett érvel, hiszen abban az időben Debrecenben erre volt szükség – zárta gondolatait az előadó.

Bánfi Szilvia előadásában (A debreceni nyomdászat kezdetei a betűtípus-kutatás tükrében) a technikatörténet iránt érdeklődőknek kedvezett. A nyomdaalapító Huszár Gál óvári, kassai és debreceni működését vizsgálta, kiemelve nyomtatványait, nyomdakészletének eredetét és utóéletét. A továbbiakban Török Mihály, Raphael Hoffhalter és Komlós [Lupus] András kapcsolatát elemezte a debreceni városi nyomdával. Kiemelte, hogy ezen nyomdászok nyomtatványainak tipográfiai vizsgálata alapján igencsak módosul a debreceni nyomdászat kezdeteiről korábban kialakított kép. Az új vizsgálatok alapján megcáfolható az a korábbi állítás, hogy Huszár Gál és Raphael Hoffhalter a lobbanékony természetű Melius miatt távozott el a városból, valamint az a meggyökeresedett nézet, mely szerint „nyomdai felszerelésüket társzerekre rakva vándoroltak egyik településről a másikra”. A szerző esettanulmánya jó bizonyíték a karakterkészletek vizsgálatának fontosságára, hiszen aprónak tűnő, de a nyomdász- és a művelődéstörténet számára is alapvető jelentőségű adatok kerülhetnek elő. Ezek sokszor pontosítják vagy kiigazítják meglévő ismereteinket, s olykor segítenek bizonyos romantikus elképzelések eloszlásában.

Rheda Pál könyvkiadói programjáról hallhattunk Bitskey István és D. Szabó Ágnes közös előadásában. Rheda közel huszonöt évig, 1596–1619 között vezette a debreceni tipográfiát. Ez a jelentős időtartam, valamint nyomtatványainak nagy száma és változatossága indokolta könyvkiadói programjának bemutatását. (Az előadók feldolgozása egyben az első jelentős összefoglaló tanulmány Rheda Pál debreceni nyomdászatáról.) Rhedának működése alatt több mint nyolcvan kiadványa jelent meg. Az előadók Heltai János műfaji tagolását alapul véve a következő csoportokra osztva elemezték a műveket: I) Egyházi kiadványok: a Bibliával kapcsolatos munkák, prédikációs kötetek, katekizmusok, gyászversek-gyászbeszédék, énekeskönyvek, imádságos és elmélkedő könyvek, vallási vitairatok; II) Iskolai kiadványok: szójegyzék, szótár, nyelvtankönyv, tantervi utasítás; III) Alkalmi kiadványok, kalendáriumok: naptárak, szorzó- és kamatszámító táblák; IV) Világi tárgyú kiadványok: Gyulai Márton győzelmi éneke, Balassi Bálint Szép magyar komédiája, Curtius Rufus *Nagy Sándor*ának Háportoni Forró Pál által készített fordítása. Legnagyobb számban az első csoport kiadványai képviseltetik magukat; ebből jól látható, hogy az officina elsősorban a kálvinista egyházat szolgálta. A legjelentősebb kiadványok közé tartoztak a kalendáriumok is, melyek biztos bevételt jelentettek. Rheda tehát sokszínű és igényes kiadói tevékenységet tudhatott magáénak, magas színvonalú könyvkiadói programmal.

Csorba Dávid „Az 1661–1705 közötti debreceni nyomdászat esztörténeti képe” című előadásának elején kiemelte, hogy a korszak debreceni kiadványainak elemzését nehezíti, hogy az *RMNy.* még csak 1655-ig jutott el. A kutatók számára azonban nagy segítséget jelentenek az 1990-es évektől megújult nyomda-, könyvkötés-, könyvtár-, retorika-, himnológia-, prédikáció- és kalendáriumtörténeti feldolgozások. A 17. század második felében kiadott nyomtatványok alapján elmondható, hogy a Debrecenben megjelent magyar nyelvű könyvek száma kiemelkedően magas. Ez a tény már évtizedek óta ismert, leginkább Benda Kálmán (198 kiadvány) és R. Várkonyi Ágnes (196 munka) írásaiból. Az állítás ma is fennáll, de az újabb előkerült műveknek köszönhetően tovább pontosítható a kép. Ezek alapján elmondható, hogy az 1661–1705 közt működő debreceni tipogr-

fiának legkevesebb 168 kötetben 208 kiadványa jelent meg. Az ebben az időszakban dolgozó nyomdászok összes kiadványának együttesen is a 60%-át magyar nyelvű munkák tették ki. A korszakban a nyolcadrét formátumú könyv volt a divat, s a század vége felé haladva a vastagabb könyveket felváltották a kis terjedelműek (disputák, káték, imakönyvek, iskolai tankönyvek). Az előadó kimutatásai szerint a kiadványok döntő többsége az egyházi jellegű osztályba osztható be. A legnagyobb példányszámot az énekeskönyvek jelentik, a korban pedig a legmeghatározóbb szerepe a prédikációnak volt.

A Debrecenben használt betűtípusok és könyvdíszek feltárása eddig csak a 16. századra vonatkozóan történt meg, a következő századok vizsgálata folyamatban van az Országos Széchényi Könyvtárban. Varga Bernadett az ott folyó munkából mutatott be egy részt. Számos újdonságot tartalmazó előadásának címe: „»Typographiánk szép vala, de az is mindenestől elbomla...« Debrecenben használt könyvdíszek a 18. század első éveiben”. (A könyvdíszek vizsgálata alapján a 18. századi debreceni nyomda életében élesen elkülöníthető az 1705 előtti és utáni korszak, ezért is esett az előadó választása erre a rövid időszakra.) A debreceni officina élén ekkor Vincze György állt, akinek működése alatt évente mindössze három-négy kiadvány jelent meg. A nyomda áldozatul esett az 1705-ös dűlésnek (csak 1712-ben indult újra), s a pusztulás előtti felszerelés nagyobb része is megsemmisült. A könyvdíszeket tekintve teljesnek mondható a pusztulás, hiszen az 1705 előtt használt díszek már egyáltalán nem bukkannak fel a későbbi debreceni nyomtatványokban. Varga Bernadett összeállításában ennek az öt évnél a debreceni könyvdíszeket mutatta be (a nyomdai cifrák kivételével), a teljesség igényével. Munkája kiindulópontját az *RMNy*. szerkesztősége által 1701–1705 közötti debreceniként számon tartott 47 bibliográfiai egység képezte.

V. Ecsedy Judit is több új eredményről számolt be előadásában (A késmárki nyomda Debrecenben?). A késmárki nyomdász, Matthias Witriarius 1704-ben állította fel officináját. Magánvállalkozása a maga korában több szempontból is különlegesnek mondható: a 18. században ez volt az egyetlen protestáns alapítású nyomda Magyarországon, ez volt a század második nyomdaalapítása, és a Rákóczi-szabadságharc idején, a hadműveletek közelében jött létre. A késmárki tipográfia 1710-ben megszűnt, majd egy évvel később eladták a debreceni városi tanácsnak. Az új nyomda kiadványai csak 1713-tól jelentek meg, Miskolczi Csulyak Ferenc irányításával. V. Ecsedy Judit összevetette a késmárki nyomda 1705–1710 között megjelent kiadványainak külsejét az 1713-tól kezdve Debrecenben kinyomtatott könyvek tipográfiai jellemzőivel. A könyvdíszek vizsgálatával és egyéb források segítségével bebizonyította, hogy a késmárki nyomda valóban Debrecenbe került. Fontos megállapítása az is, hogy az 1719-es tűzvészben nem pusztult el minden, ugyanis a késmárki eredetű díszek némelyike az 1730–1740-es években továbbra is használatban volt az újra működő debreceni nyomdában. Előadása végén szólt még a Tótfalusi Kis Miklóstól származó betűanyagról is, melynek debreceni használatára több bizonyíték is létezik.

Oláh Róbert Tóth Endrének az Egyházkerületi Közgyűléshez írt kérvényét elemezte. A debreceni tanács 1844-ben választotta meg Tóth Endrét a nyomda élére, s ő közel egy évtizedig, 1853-ig irányította azt. Nem önszántából hagyta el a nyomdát: hanyagsággal, pontatlansággal és sikkasztással vádolták meg. Tóth Endrének korábban csak technikai fejlesztéseiről olvashattunk, az előadásban tárgyalt levélből azonban ennél sokkal többet tudhatunk meg debreceni tevékenységéről. Tóth működésének első évében írta meg a kérvényt, melyben nagyszabású, jól átgondolt terveiről kapunk képet. Nagy lelkesedéssel látott neki munkájának; mind az eladást, mind az előállítás meg akarta reformálni: megnyitotta a nyomda saját termékeit árusító boltját, vassajtókat szerzett be a régi fasajtók helyett, új betűkészletet s jó minőségű géppapírt vásárolt. Ezen fejlesztések tették lehetővé, hogy a debreceni nyomda az 1848–1849-es szabadságharc idején megfelelhessen feladatainak. Tóth Endre művelt és képzett nyomdászmeister volt, akinél együtt járt mind a tartalom, mind a forma iránti igényesség.

Ölveti Gábor „Debreceni nyomdák a 20. század első felében” címmel tartotta meg előadását. Az I. világháború az élénk debreceni nyomdaipari működésnek is véget vetett. Az 1870-es évektől számba vett 71 nyomdai vállalkozás közül csak nyolc érte meg az 1920-as évet, például a Hegedűs és Sándor Rt., Liebermann Mór nyomdája és a Városi Nyomda. 1918 után Debrecen nyomdáinak új szerkezete alakult ki, ugyanis megjelentek a tőkeerős társaságokba szerveződő és gyári jellegű nagyüzemek. A nagyvállalatok mellett továbbra is népes maradt a kis- és középvállalkozók tábora is. A gazdasági világválság a termelésben is nagy pangást okozott. Ez időszakban csak a tőkeerős gyári jellegű, illetve kisipari társulások maradtak meg. A korszak jelentősebb eseményei közé tartozik, hogy csődbe ment a Hegedűs és Sándor Rt., deportálták a Liebermann testvéreket, nyomdájuk pedig egy bombázáskor megsérült. A Városi Nyomda az 1948-as kormányrendelet alapján Alföldi Nyomda Nemzeti Vállalattá alakult át, majd 1949-ben valamennyi, még működő nyomdát államosítottak, és átadták az Alföldi Nyomdának.

Szendrei Ákos a 20. század második felébe kalauzolta a hallgatóságot. „Az államosítástól a privatizációig. Az Alföldi Nyomda története – 1949–1998” című előadásában hat korszakra osztva ismertette a nyomda történetét és átalakulását: 1) Az államosítás korszaka (1945–1949); 2) A nagyipari beruházások, vagyis a „vas és acél országá”-nak korszaka (1950–1956); 3) Az életszínvonal emelésével, a mezőgazdaság, a feldolgozóipar intenzív és a könnyűipar extenzív fejlődésével jellemezhető gazdasági konszolidáció korszaka (1957–1968); 4) Az „új mechanizmus”-sal elinduló, az életszínvonal további emelését hozó és részleges piaci viszonyokat teremtő időszak (1969–1985); 5) A kényszerű reformokkal és a gazdasági visszaesséssel jellemezhető stagnálás, válság, majd a rendszerváltásba torkolló korszak (1986–1989); 6) A szerkezeti átalakulás, a privatizáció, illetve a piaci és világgazdasági folyamatok megjelenésének, ezzel párhuzamosan pedig a volt KGST-piac megszűnésének korszaka (1990–). Így vált az Alföldi Nyomda hazánk legrégebbi, ma is működő iparvállalatává.

A konferencia végén Bitskey István a 16–17. századi debreceni nyomdatermékek hasonmás kiadásait mutatta be (10 mű), kiemelve azok könyv- és művelődéstörténeti jelentőségét.

Debrecen évszázadok óta mind a történeti, mind a mai Magyarország egyik legfontosabb kulturális központja. A város nyomdájával, nyomdászaival, azok kiadványaival a magyar művelődéstörténetet és szellemi életet szolgálta, így vált kulturális örökségünk részévé. A neves tipográfia – legyen a neve Debreceni Nyomda vagy Alföldi Nyomda Zrt. – 450 éves működését annak is köszönheti, hogy mindvégig a könyvtörténeti kiállítás jelmondatául is szolgáló szavakat tartotta szem előtt: „Nem pusztán üzletképpen ... tartatott”; s örökségéhez hűen ezt teszi ma is.

ZVARA EDINA

Melius Juhász Péter műveinek facsimile kiadása. Az egyháztörténeti kutatások további lendületének szép jele, hogy 16–17. századi magyar nyelvű bibliafordításaink és -kiadásaink hasonmás kiadásai sorra jelennek meg. Ezen művek egy része nehezen volt elérhető, így kutatásuk is akadályba ütközött. Az új kiadások most már mind az egyház-, irodalom-, könyv-, nyomda- és művelődéstörténészek, mind a szép könyvek kedvelői és az olvasni szeretők számára könnyebben elérhetőek. A facsimilék a kutatásoknak is új lendületet adnak, hiszen a művek újra az érdeklődés középpontjába kerülnek, így új kutatási eredmények szülehetnek.

Mindhárom mű a neves debreceni prédikátor és tiszántúli szuperintendens Melius Juhász Péter (1532–1572) munkája:

Az két Sámuel könyveinek, és az két királyi könyveknek az Sido nyelvnek igazságából, és igaz és bölcs magyarázók fordításából, igazán való fordítása magyar nyelvre. (Debreczenbe, Raphael Hoffhalter, 1565.) Hasonmás kiad. Ford.: MELIUS JUHÁSZ Péter. Szerk.: ÖTVÖS László. HELTAI János és BÁNFI Szilvia tanulmányával. Debrecen, 2010. Tiszántúli Református Egyházkerület /Nemzetközi Theologiai Könyv 75./ 515 p.

A Szent Jób könyvének a Sidó nyelvből és a bölcs magyarázók fordításából igazán való fordítása magyar nyelvre 1565-ben. Hasonmás kiad. Ford.: MELIUS JUHÁSZ Péter. Szerk.: ÖTVÖS László. TÖKÉS László püspök ajánlásával, FEKETE Csaba, P. VÁSÁRHELYI Judit tanulmányával. Debrecen–Nagyvárad, 2008. [Ötvös L.]: Királyhágómelléki Református Egyházkerület /Nemzetközi Theologiai Könyv 74./ 254 p.

MELIUS JUHÁSZ Péter: *A Szent Pál apostal levelenec, mellyet a colossabelieknek irt, predicacio szerent valo magyarázattya. (Döbrötzönben, 1561.)* Hasonmás kiad. Debrecen, 2011. Alföldi Nyomda Zrt. [157 + ?] fől. – MELIUS (JUHÁSZ) Péter: *A szent Pál apostal levelének mellyet a colossabelieknek irt predicacio szerent valo magyarázattya. Szerk.: Incze Gábor. Révész Imre tanulmányával. Budapest, 1937.* Hasonmás kiad. BÖLCSKEY Gusztáv püspök ajánlásával. Debrecen, 2011. Alföldi Nyomda Zrt., 221 p.

Melius Juhász Péter is feladatának érezte, hogy a teljes Bibliát lefordítsa magyar nyelvre. „Miként a prédikátorokat, azt kívánja Isten, hogy valaminemű nyelven a juhok vadnak, azon nyelven prédikáljanak az híveknek, és ne bolondoskodjanak az idegen értelem nélkül való szóval. Így a Bibliát is azt akarja, hogy mindenféle nyelven legyen, s mindenek értsék az ő akaratját” – írja Melius. Továbbá azért is kell lefordítani a Bibliát a saját anyanyelvünkre, mert „noha deákul valami kicsint tudunk, de sokan nem értjük az Bibliát, akít olvasunk”. Ő, eltérően az erazmistáktól, nem nyelvi feladatnak tekintette a Biblia magyar nyelvre fordítását, hanem „a keresztyén atyafiakat, akik ezt kívánják, az Úr szavának szép igaz értelmével és magyarázatával akarja építeni”. Ahogy a Heltai Gáspár vezette kolozsvári tudós műhely, ő is részenként akarta bibliafordító programját megvalósítani. Rövid élete sajnos megakadályozta ebben.

Melius Juhász Péter előtt már többen lefordították a Biblia valamely részét magyar nyelvre. A középkori kéziratos magyar nyelvű bibliafordítások Melius számára is elérhetőek lehettek, azonban erre nem rendelkezünk semmilyen konkrét adattal. A magyar erazmisták, Komjáti Benedek, Pesti Gábor és Sylvester János műveinek ismeretére csak közvetett bizonyítékokkal rendelkezünk. A *Sámuel könyvének* ajánlásában lévő gondolatok „összecsengenek a Sylvester János *Új Testamentumát* körülvevő nyelvtudományi gondolatokkal”, valamint némely kifejezés az *Új Testamentum* előtt álló disztichonokkal is alludál. Mindezek alapján Heltai János igen valószínűnek tartja, hogy Melius legalább Sylvester fordítását (Sárvár 1541, *RMNy.* 49) ismerte. Erasmus latin szövegkiadását azonban bizonyosan, hiszen idézi, hivatkozik rá a *Magyar Postillában* (Debrecen 1563, *RMNy.* 196). A kolozsvári munkacsoport időben szinte Meliusszal párhuzamosan kezdett el dolgozni, bibliafordításaik 1551-től jelentek meg. A debreceni prédikátornak így tudomása lehetett az ott folyó munkálatairól, de az nem valószínű, hogy ismerték volna egymás programját.

A nem magyar nyelvű források, kézikönyvek közül bibliafordítóink leginkább Luther Bibliáját és a héber eredeti mellett a kommentárokkal gazdagon ellátott, protestáns szellemű latin fordításokat használták. Ezen alapos filológiai munkával készült és nagy tekintélyre szert tett munkákra (Sebastian Münster, Sanctes Pagninus, Franciscus Vatablus) való hivatkozás a humanista filológiai hagyomány továbbélését is jelentette. A rájuk való hivatkozás egyfajta biztonságot, védelmet is nyújtott a felekezetek között zajló viták során. A prédikátorok segédeszköz nélkül nem fogtak hozzá a héber szövegek lefordításához, azt csak ellenőrzésként tartották szem előtt. Közvetlen forrásaik a héber

textust követő latin munkák voltak. Melius a héber nyelvben és irodalomban való kiváló jártasságának alapjait még itthon szerezte meg, majd wittenbergi egyetemi tanulmányai alatt elmélyítette. Bibliafordító társaihoz hasonlóan ő is megnevezi forrásait: eredeti héber szövegek, Franciscus Vatablus, Sebastian Münster, valamint a Jean Calvin és munkatársai által Genfben, 1535-ben megjelentetett fordítás. Vatablus és Münster verzióit tekintve héber vagy rabbinikus forrásértéke csak az utóbbinak van. A Melius-féle bibliafordításokban kimutatható rabbinikus magyarázottörédek Sebastian Münster bibliakiadásából kerültek Meliushoz. Dán Róbert megállapította, hogy Melius többet adott, mint forrásai, ugyanis kiegészítései nem találhatók meg sem Vatablusnál, sem a genfiek fordításában.

Fordítástechnikájának bemutatásakor Fekete Csaba és P. Vásárhelyi Judit kiemeli, hogy Melius „páratlan prédikáló mivolta” fordításaiban is tükröződik: gyakran használja a kétagú kifejezéseket, kifakad a lapszéleken, értelmez és átértelmez. A két tanulmányíró Heltai Jánoshoz hasonlóan összeveti Melius fordításait a *Vizsolyi Bibliával* (1590, RMNy. 652). Az előbbieket *Jób könyvének* kapcsán úgy vélik, hogy Károlyi Gáspár és társai mindenképpen ismerték Melius fordítását, s ennek a *Vizsolyi Biblia* szóhasználatában is nyoma van. Heltai János a „Sámuel könyve”, a kolossébeliekhez és a rómabeliekhez írt levelek szövegének elsődleges elemzésekor úgy fogalmaz: igaz, hogy Melius fordításai több helyen is hasonlítanak a *Vizsolyi Biblia* szövegéhez, több egybeesés is kimutatható, de egyelőre bizonytalan, hogy ez közöttük közvetett vagy közvetlen kapcsolatot jelent-e. Heltai a kérdést nyitva hagyja: egyelőre nem tartja eldönthetőnek, hogy a létező egybeesések közvetlen kapcsolatra vezethetőek-e vissza (középkori szóbeli hagyomány), vagy ezek a szövegek egymástól független fordítások, melyeket „a legősibb forrás, maga a Biblia szövege kapcsol össze”. Inkább arra hajlik, hogy Károlyiék nem használták Melius szövegeit.

A három kiadvány közül a *Szent Pál levelének magyarázatya* a legkorábbi. Az 1561-ben Kaszáról Debrecenbe érkező Huszár Gál nyomdájában jelent meg 1561-ben. Ez egyben az első, teljes egészében Debrecenben nyomtatott könyv. A másik két kiadványt a Bécsből menekülő Raphael Hoffhalter nyomtatta ki, aki feltehetőleg Huszár közvetítésével érkezett. Hoffhalter igyekezett az elődje által hátrahagyott városi nyomda készletét felújítani, de közben egy saját műhelyt is létrehozott. A császárvárosból új könyvdiszeket, betűtípusokat, iniciálékat és matricákat szerzett be. A *Sámuel és a Királyok könyvében* használta először a debreceni nyomdában újonnan felállított nyomdai felszerelését, s egyben ez az első mű, amely „a szerencsétlen körülmények okán Bécsben megszakadt és Magyarországon újraindított saját tulajdonú műhelyében készült” – emeli ki Bánfi Szilvia. Hoffhalter a nyomdájában nyomtatott műveken minden esetben szerepeltette nevét, a város officinájából kikerülőkön viszont nem. Bánfi a *Sámuel és a Királyok könyvét* Raphael Hoffhalter magyarországi munkáinak legrészebb darabjai közé sorolja. Piros és fekete színnyomással készült címlapján a nyomdász saját maga metszette a zászlós bárányt. Ugyanebben az évben, 1565-ben Hoffhalter nyomdájával együtt Váradra költözött, s itt jelentette meg a *Jób könyvének* Melius-féle magyar nyelvű fordítását.

Melius Juhász Péternek némely bibliamagyarázó prédikációs kötetében is fellelhetőek magyar nyelvű bibliai könyvek, így *A Szent Pál apostal levelének magyarázatjában* is (RMNy. 171). A ma is ismert szövegeket, fennmaradt műveket és egyéb forrásokat számba véve Heltai János Melius ténylegesen létező, magyar nyelvű bibliai szövegei közé sorolja *Sámuel és a Királyok két könyvét*, *Jób könyvét*, a *Rómabeliekhez és a Kolossébeliekhez írt levelet*, valamint a *Jelenések könyvének* teljes szövegét. Biztosra vehetjük, hogy elkészült *János evangéliuma*, s megalapozottan feltételezhető, hogy önálló kötetben jelent meg az *Ézsaiás*, a *Krónikák két könyve* és a teljes *Újtestamentum* is. Továbbá utalások vannak a *Józsué*, a *Bírák*, az *Eszter*, a *Nehémiás* és az *Énekek éneke* egykori nyomtatott kiadására.

Melius Juhász Péter fordítási munkálatai szorosan kapcsolódnak a korábbi hagyományokhoz, ámbar erre vonatkozólag egyelőre kevés tényleges bizonyítékkal rendelkezünk. A most megjelent

hasonmás kiadások (és a hozzájuk írt tanulmányok) azonban nagymértékben hozzásegítenek a szövegek további vizsgálódásaihoz.

A két bibliafordítás Ötvös László, a bibliamagyarázó prédikáció pedig az idén 450 éves évfordulóját ünneplő Debreceni Nyomda (ma Alföldi Nyomda Zrt.) igényes kiadásában jelent meg.

ZVARA EDINA

A Holnap Kiadó könyvillusztrátorokkal foglalkozó sorozatáról. Az 1989-ben alapított Holnap Kiadó létrejöttének, megalakulásának célja a kortárs magyar irodalom közreadása, fiatal magyar írók műhelyeként való működtetése volt. Most mégis egy olyan sorozatának köteteit ismertetjük, amely eltér ettől a célkitűzéstől; nevezetesen a Székely András művészettörténész gondozásában megjelent, 20. századi és kortárs magyar könyvművészek, grafikusok munkásságáról szóló, gazdagon illusztrált albumokat. Igaz, ezek a kötetek a szó szoros értelmében nem nevezhetők sorozatnak, hiszen nincs azonos ISSN számuk, némelyikről a sorozatszerkesztő neve is hiányzik, s olyan is akad közöttük, amelyen Székely szerzőként szerepel. Ennek ellenére az évente-kétévente megjelenő, hasonló tematikájú és kiállítású művek, amelyek egy-egy kiemelkedően magas művészi értéket képviselő, közkedvelt és közismert magyar könyvművész, könyvillusztrátor életművét mutatják be, az évek során összetartozóvá, egy virtuális sorozat tagjaivá lettek. Legjellemzőbb tulajdonságuk, hogy a cikk- és tanulmánygyűjtemények vagy életrajzi tárgyú szövegek kísérei a munkásságot gazdagon bemutató illusztrációk, így az egyes kötetek a művészi albumok, illetve a biográfiák jellemzőit egyesítik.

2003-ban jelent meg az első album, *Reich Károly élete és művészete, 1922–1988* címmel, Kratochwill Mimi szerkesztésében. Az általa nagy szeretettel, de tényszerű tömörséggel megírt fejezetben ismerheti meg az olvasó a művész életét és munkásságát, családi hátterét, tanulmányait, több évtizedes könyvillusztrációs tevékenységét, életszeretét, páratlanul fantáziadús világát. Az album ezt követően Reich Károly legszebb könyvillusztrációiból tartalmaz gazdag válogatást; közülük kiemelkednek Molnár Ferencnek *A Pál utcai fiúk*, illetve Móra Ferencnek *A kincskereső kisködmön* című munkáihoz készítették, amelyek ma már több generáció olvasmányélményét kísérik. Jelentős szerepet tölt még be a kötetben Nádor Tamás riportja, amelyben Reich Károly gyermekkoráról, kézműves neveltetéséről, apai örökségéről, édesanyjáról, családjáról, pályakezdéséről, könyvillusztratori munkálkodásáról, munkaelvéről, a szépről és a szeretetről tesz vallomást.

Még ugyanabban az évben adta közre a kiadó a *Réber-antológiát* is, Widengárd Krisztina szerkesztésében. A vonal filozófusáról szóló fejezetben Székely András mutatja be a grafikusot, s azt a műveltséget, kultúrtörténeti ismereteket igénylő tudást, ami rajzainak megismeréséhez szükséges. Réber László 1949-ben a Szabad Száj munkatársa lett, később a Ludas Matyihoz került, és elsősorban karikaturistaként vált ismertté. 1952-ben kapott először megbízást könyvillusztrálásra. A további fejezetek a felnőttek és a gyerekek számára írt könyvek mellé készített illusztrációit, Janikovszky Évával közös kötetek kiemelkedő sikerét tárgyalják. Jankovics Marcell a filmgyártáshoz kapcsolódó éveit, Wehner Tibor pedig a legkevésbé ismert, rajzoló munkásságát ismerteti.

Székely András 2004-ben megjelentetett *Szántó Piroška* című albumában azt a könyvillusztrátort ismerteti meg, aki elsősorban festőművészként ismert és elismert. A kötet életrajzi szemelvényei egy változatos életút és a politika kapcsolódását mutatják be. Természetesen jelentős szerepet kapnak az életút összefoglalásában a művészettörténeti vonatkozások is. Szántó Piroška illusztratori munkássága mintegy kiegészítő tevékenységként kezdődött; az ígen szerteágazó termésből szinte csak kiragadva lehet említeni a Lukianosz és Boccaccio munkáihoz készített rajzait. A szemelvények

többek között érintik hitvallását Istenről, a természetről, panteista életszeretét és macskarajzait. Székely András a művésznő színes és fekete-fehér műveiből, festményeiből és könyvillusztrációiból nemcsak Szántó Piroska, hanem társa, férje, Vas István életútját, a korabeli politikai és művészvilág életének egy szeletét is szemléletesen tolmácsolja az olvasóknak.

A 2006-ban megjelentetett *Molnár-C. Pál, a könyvművész* című kötetet a kiadó már mint egy sorozat tagját adta ki. Szerzője, Bizzer István a kötet első részében röviden felvázolja az életutat, számvetést készítve az 1894-ben Battonyán született és 1981-ben Budapesten elhunyt művész, illusztrátor, könyvművész alkotói pályájáról, a közönségikerről, a mellőzöttségről, művészetének jelentőségéről. Kiemelt szerepet kap a könyvillusztrálói tevékenység, amely Az Est-lapokban megjelent tusrajzai után vált általánosan ismertté. A szerző ezek közül azokat találja a legizgalmasabbnak, amelyeken az „elhúzás”, a fésűszerűen kifutó, elhalványuló tusfolt kevésbé teszi testessé az alakokat, inkább síkok egymásba csúsztatását idézi elő. Másfelől a római ösztöndíj alatt készített műhelymunkáiban Molnár C. Pál egységet tudott teremteni a modernség és a klasszikus európai kultúrát képviselő értékek között. Művészetében jelentős szerepet töltött be a fametszet is; 1930-ban megjelent Fiorettije nagy közönségikert aratott. Jelentős könyvillusztratori munkáiból ki kell emelni még a Mária-tisztelethez kapcsolódó könyveit – ugyanakkor az érzékeny mutatkozó női test iránti szenvedély is egyik fő jellemzője maradt grafikai művészetének. Molnár igen mutatós metszetorozatot készített Kisfaludy Sándor, Arany János, Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc és mások szépirodalmi alkotásaihoz is.

Ebben az évben a kiadó még két grafikus-könyvillusztrátorról jelentetett meg albumot. Az első Kernács Gabriella *Sajdik* című kötete. A sokak számára elsősorban karikaturistaként ismert Sajdik Ferenc a magyar könyvillusztrálás kitűnő alakja is. A Móricz Zsigmond szatirikus írásával kezdődő mű gerincét a művész önéletrajza, illetve a vele és kortársaival készített riportok alkotják. Sajdik Ferenc ember- és állatábrázolásaival groteszk, ám mindig találó karakterrekléseket hozott létre, tudósai, politikusai, lovai és képzeletbeli állatai tulajdonképpen egy-egy jellemvonás, történelmi pillanat találó megörökítései. (Nem tudom megjegyzés nélkül megállni: „Magyar Nobel-díjasok” című sorozatában megtalálható Keleti Károly is, az első magyar hivatalos statisztikai szolgálat, a KSH megalapítója, amint strigulákat húzogató.) Szót kap természetesen Csukás István is, akinek mesefiguráit Sajdik alkotta közismertté és közkedvelté.

A másik album *Kass János: Írások és képek* címmel jelent meg; a kötet szövegének nagy részét maga az illusztrátor jegyzi. Írásai természetesen elsősorban munkáival állnak kapcsolatban. Kiemelkedik közülük Madáchtól *Az ember tragédiája*, Bartók *Csodálatos mandarinja* és Kodály *Psalmus Hungaricus*. Olvasható személyes vallomás Mészöly Miklóshoz és Polcz Alaine-hez kapcsolódó barátságáról, városmajori otthonukról, az ötvenes évek keserves élményeiről, a régi barátok hiányáról, Borsos Miklósról, Hincz Gyuláról, Kassák Lajosról. Székely András átfogó jelleggel ismerteti Kass könyvművészeti eredményeit, s tartalmazza a kötet mások mellett Angyalosi Gergely írását is az irodalmi mű és a képzőművészeti alkotás közötti kapcsolatról.

A 2009-ben megjelent, *Heinzelmann Emma: rajzba álmódott mesék* című kötetet a sorozatszerkesztő szerzőként jegyzi. A groteszk hangvételű, lírai ihletésű, tüneményesen csúfondáros könyvillusztrációk alkotója gyerekkönyvek, hazai és külföldi szerzők képi világának megteremtője. A kanyargós életút a filmgyári munka után Szász Endre mellett formálódott, betűírásán keresztül a plakátkészítésig. Az olvasó személyes vonatkozások mellett a korszak, az 1948–1990 közötti évek grafikai törekvéseivel, a kötöttebb és szabadabb légkör lehetőségeivel egyaránt szembesülhet. Az utóbbit Illyés Gyula, Nemes Nagy Ágnes, Kányádi Sándor, Ottlik Géza munkáinak illusztrálása mutatja. A szerző megállapítása szerint Heinzelmann Emma rajzai a „valóság fölött lebegő, szür-reálisak, mint amennyire a mesebeli világot tükrözik a szokott gyermekkönyveknél komorabb barnát, feketét is alkalmazó színvilágukkal”. A kötet záróhangulatát a „Hajlékaim” című önéletrajzi írás adja meg.

Az eddig megjelentetett művek sora Sas Péter *Kós Károly, a könyvművész* című munkájával zárul. Az igen szépen illusztrált kötet méltó emléket állít az építőművésznek, a könyvművésznek, az írónak és az alkotó embernek. A kötet bevezetője rövid áttekintést nyújt Kós Károly gyökereiről, Kolozsvárról, neveltetéséről, a diákévekről, a rajzolás szenvedélyéről és kézzel írott könyveiről. Az egyes fejezeteket természetesen Kós munkái kísérik: általánosan ismert és kevésbé köztudott rajzai, illusztrációi, amelyek tematikában, megfogalmazásban kapcsolódnak a szűkebb és tágabb szülőföldhöz. A szerző bemutatja, miként jutott el Kós Károly az építészettől az irodalomig, s az illusztrációkat miként váltották ki különböző – személyes vagy olvasmányokhoz kapcsolódó – élményei. Sas Péter összefoglaló áttekintést nyújt az Erdélyi Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Társaság kiadói, s a két világháború közötti időszak erdélyi magyar könyvtörténeti, nyomda-történeti, könyvművészeti, irodalomtörténeti háttéréről is.

A sorozat egyes kötetei sem méretben, sem a borító színében vagy sorozati jellegét hangsúlyozó formával nem hasonlítanak egymáshoz. Tördelésük, tipográfiájuk is más és más. Ami közös bennük, hogy mindegyik kötet egy-egy jeles magyar művész könyvillusztrátori tevékenységét mutatja be, jó minőségű félfényes vagy matt műnyomó papíron, kitűnő színes és fekete-fehér illusztrációkkal, keménynyomtatásban, az egyes művész stílusát kifejező képi elrendezéssel. A sorozat minden tagja igényesen elkészített, magas színvonalú könyvművészeti alkotás. Korunk lázas e-book felé elektronizálódó világában nagybecsüléssel tudom kifejezni a Holnap Kiadónak művészet-történeti, könyvművészeti, irodalomtörténeti szempontból egyaránt maradandót alkotó, míves kiadványsorozatáért.

NEMES ERZSÉBET